

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ Т. ШЕВЧЕНКА В ЛІРИЦІ В. САМІЙЛЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК821.161.2.09-1

Староста О. Інтерпретація образу Т. Шевченка в ліриці В. Самійленка; 12 стор., кількість бібліографічних джерел – 14; мова – українська.

Анотація. У статті аналізуються особливості інтерпретації образу Т. Шевченка в ліриці В. Самійленка, простежується вплив авторських світоглядних, філософських, естетичних пошуків на його формування. Увага звертається на новаторські засоби моделювання образу Кобзаря, що викоремлюються крізь призму поглядів митця на завдання національної еліти.

Власний погляд на жанрову природу творів В. Самійленка, присвячених Т. Шевченку, на функції жанру в роботі художнього образу подається з урахуванням здобутків сучасного літературознавства. Також наголошується на еволюційному характері творення образу Т. Шевченка в ліриці митця, визначається його внесок у розвиток поетичної шевченкіани на тлі художніх досягнень й інших українських письменників кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: інтерпретація, художній образ, поетична шевченкіана, вірш-присвята.

Творчість Т. Шевченка стала феноменом своєї доби і багато в чому визначила подальший шлях українського письменства. М. Бондар зауважає: «Чимало творів літератури пошевченківської доби – і це суттєва її ознака – позначені принципово новим розумінням суспільної ролі письменника, літератури як форми духовного самовираження народу – розумінням, відкритим і вперше мовою народу виявленим у поезії Шевченка» [1, с. 12–13]. В усій історії літератури випадки такого могутнього впливу однієї творчої особистості на розвиток усєї національної словесності є надзвичайно рідкісними (Данте Аліґ'єрі в Італії, В. Шекспір в Англії, О. Пушкін в Росії, А. Міцкевич у Польщі), що доказово свідчить про геніальність українського митця.

Після смерті Т. Шевченка в українську поезію масово вливаються пов'язані з нею нові теми і мотиви. Твори сучасників письменника та поетів, що увійшли до літератури у 1860–70-х роках (О. Афанасьєв-Чужбинський, Кс. Климкович, О. Навроцький, О. Кониський та ін.), були перейняті тугою й жалем за померлим, багато в чому повторювали елементи його поезики (образний ряд, шевченківський вірш тощо) [6]. Горизонти національної шевченкіани істотно розширилися наприкінці XIX – на початку XX ст. у поезії М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка, В. Самійленка, І. Франка, Лесі Українки.

Мета нашої статті – дослідити особливості художньої інтерпретації образу Т. Шевченка в ліриці В. Самійленка, а її **завдання** – вивчити світоглядно-естетичні, жанрові, художні особливості творів поета, присвячених Т. Шевченку, оцінити внесок письменника у розвиток поетичної шевченкіани, у створення мистецького культу Кобзаря. **Актуальність** роботи полягає в потребі поліаспектного вивчення національної шевченкіани, своєрідних та новаторських підходів до її творення. **Новизна** дослідження полягає у спробі виокреми-

ти та дослідити естетичні концепти, світоглядні основи Самійленкового образу Т. Шевченка, визначити його інтерпретаційні особливості.

Початок та подальший розвиток (із середини 1880-х років) творчої діяльності В. Самійленка (1864–1925 рр.) припадає на переломний етап в історії української поезії. М. Бондар відзначає: «Із початком 80-х років для української поезії (як, до речі, і для прози) настає період творчої активізації, супроводжуваний посиленням питомо художнього елемента в ній» [5, с. 475]. У цей час можна простежити як оновлення поезії реалістичного жанру (твори Я. Щоголіва, І. Манжури, Олени Пчілки, М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка та ін.), так і появу виразно новаторських тенденцій, що засвідчували засвоєння українськими майстрами слова естетичних концепцій європейського модернізму (творчість І. Франка, Лесі Українки).

У цьому контексті процес входження В. Самійленка до кола вітчизняних письменників був доволі неординарним, що відзначив сучасник поета І. Франко: «Він відразу виступає на літературне поле повним майстром форми і слова, з дозрілими, вповні виробленими думками і почуттями, і на протязі 20 з зайвим літ своєї діяльності зовсім не міняється» [13, с. 200]. Початок творчої діяльності В. Самійленка припадає ще на гімназійні 1875–1884 роки. Саме тоді майбутній письменник отримав ґрунтовні знання зі світової та української літератури. І хоча, за спогадами В. Самійленка, «вчення моє в Миргороді й у Полтаві йшло по-російськи» [2, с. 7] і «перші віршовані спроби були російські» [10, с. 516], проте вплив прочитаних під час гімназійних студій творів Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, О. Стороженка, П. Куліша [2, с. 7] багато в чому визначив його подальший шлях як українського письменника.

Природно, що особливо значним був вплив могутньої постаті Т. Шевченка, на чому наголошує у статті «Поетична шевченкіана Володимира Са-

мійленка» М. Гнатюк [4]. Вже у ранніх творах В. Самійленка образ великого Кобзаря постає в іпо-стасі, влучну характеристику якої у контексті поетичної шевченкіани подає Я. Потапенко: «Творець українського Слова, котре має утвердити й освятити підстави національної Слави, Правди, Добра і Волі (ключових смислоутворюючих концептів Шевченкової історіософії та націософії)» [7, с. 33].

Саме такий акцент зроблено автором у поезії «Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)» (1885). Композиція твору включає два яскраво виражені елементи: умовну картину притчового характеру та її розкодування; відзначимо, що подібна композиція властива ряду ліричних творів В. Самійленка («Найдорожча перлина», «Зорі», «Над руїнами»).

Перша частина вірша відображає історію про «когось чудовного» [9, с. 39], хто зумів серед дорожнього пилу розгледіти коштовний діамант. В алегоричному образі «великого шляху», яким «люд усякий минав» [9, с. 39], можна вбачати цілу історію українського народу, який занедбав найголовніший скарб нації – мову: «І ніхто не пізнав діаманта того. / Йшли багато людей і топтали його» [9, с. 39]. Поет акцентовано виділяє роль Т. Шевченка – майстра, що «обробив, обточив дивний той камінець», «установив його у коштовний вінець» [9, с. 39] української культури, підносячи у такий спосіб винятковість його творчості, хоча очевидно, що В. Самійленко усвідомлював значення й інших видатних особистостей (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров та ін.) для початку національно-культурного відродження України.

У другій частині твору поет розкриває прихований зміст історії («Так в пилу на шляху наша мова була, / І мислива рука її з пилу взяла» [9, с. 40]) та образу її героя – померлого Т. Шевченка. Відзначимо, що сама смерть Кобзаря у творі – і в свідомості автора – де-факто нівелюється, натомість закладається ідея безсмертя народного співця у плодах його праці та пам'яті нащадків. Поет апелює до сучасників із закликом берегти скарб нації: «Хай коштовним добром вона буде у нас, / Щоб і сам здивувався у могилі Тарас» (підкреслення наше – О. С.) [9, с. 40], проте розроблений далі образ, на наш погляд, виходить за межі кола асоціацій зі світом померлих: «Щоб, поглянувши сам на творіння своє, / Він побожжно сказав: «Відкіля нам сіє?!» [9, с. 40]. Посиленню цього враження сприяє підвищення експресивності: історію-притчу передано рівним оповідним тоном, проте у ході її розкодування настає момент емоційного підйому, починаючи з рядків «І на злість ворогам засіяла вона, / Як алмаз дорогий, як та зоря ясна» [9, с. 40] і завершуючи риторичним запитанням, яке автор вкладає в уста Т. Шевченка.

Ідея духовного безсмертя народного поета стає основою твору «На роковини смерті Шевчен-

ка» (1888). Осмислюючи величину втрати такої особистості, В. Самійленко звертається до традиційного трактування образу Т. Шевченка як духовного батька. Н. Гаврилюк слушно відзначає: «Постать Тараса Шевченка у сприйнятті найближчих сучасників пов'язувалася не лише з постаттю пророка (алюзія на Святе Письмо засадничо несе елемент сакралізації), а й з архетипом "батька", наслідування якого закономірне з погляду дітей» [3]. Таку інтерпретацію спостерігаємо вже у поезії О. Навроцького «На смерть Шевченка», створеній у рік смерті Кобзаря та написаній за версифікаційною організацією Шевченкового послання «До Основ'яненка»: «*Наши Кобзар, наши батько щирый, / Тарас нас покинул!*» [6, с. 78]; до неї ж вдаються сучасники В. Самійленка – І. Франко у поезії «В двадцять п'яти роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка» («*Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну / Слабі, розбиті на атомів дріб!*» [14, с. 400]), Леся Українка у творі «Жалібний марш» («*Та порадь же ти, батьку, нас, / Як без тебе в світі жити Україні / При лихій годині?*» [12, с. 221]). Проте слід зауважити, що В. Самійленко у своєму зверненні до Кобзаря уникає традиційного формулювання: «*Ми стали сиротами, і, сумні, / Ми понесли у серці жаль великий*» [9, с. 48]; (підкреслення наше – О. С.).

Автор розкриває призначення свого твору: «*...І от тепер / Щороку згадуєм сумну пригоду*» [9, с. 48]. Проте вже в наступних рядках поет порушує мінорний тон вступної частини вірша тезою, що, посилена прийомом рефрену, відбиває авторську концепцію: «*Але чи справді вмер він? Ні, не вмер! / Поет живе в серцях свого народу!*» (підкреслення наше – О. С.) [9, с. 48]. Порівняно з поезією «Українська мова» ідея безсмертя Т. Шевченка у цьому творі набуває більшої виразності, втілюючись в образі невмирущої душі поета, що живе «в святих його словах», «в тих благих сльозах, / Що над його піснями пролили ми» [9, с. 49].

Час написання поезії припав на період активної культурно-просвітницької діяльності В. Самійленка у київському «Хрестоматійному товаристві» («Хрестоматії»), що, як зазначив письменник у пізніших спогадах, дозволило «серйозніш дивитися на національні прикмети нашого народу, більше свідомо їх любити» [8, с. 518]. Така діяльність, позначена впливом київської «Старої громади», безумовно, мала вплив на світогляд молодого поета. Відповідно, образ душі Т. Шевченка має виразний народницький акцент, адже вона «любить народ навчає кожен час» [9, с. 49], а Шевченків «заповіт священний» в авторській інтерпретації звучить з апеляцією не до відомої поетичної духівниці Кобзаря, а до поезії-послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...»: «*Учтись кохати край стражденний, / І не цуратись рідного, свого*» [9, с. 49]. Поезію, сповнену життєствердного пафосу, завершують оптимістичні рядки,

наповнені вірою в те, що *«справдімо ми заповіт святий»* [9, с. 49].

Більш чіткий малюнок образу Т. Шевченка репрезентує написаний двома роками пізніше вірш «26 лютого» (1890). Подібно до попереднього твору, В. Самійленко розпочинає з приводу для написання вірша, говорить про важливість відзначення Шевченкових роковин: *«Щоб промінь ще дододать у лютий час нітьми / Поетові до ореола»* [9, с. 68]. Описуючи традиційні події, якими супроводжуються святкування – молитви, пісні, промови, – поет з аллюзією на відомий твір Т. Шевченка «Мені однаково...» моделює умовне звернення Кобзаря до наступних поколінь: *«Мені однаково, що бучно так мені / Ви спомин правите щороку»* [9, с. 68]. Осмислюючи ціннісні орієнтири самого Т. Шевченка, В. Самійленко прагне крізь призму його поглядів визначити найбільш істотне, що можуть зробити його сучасники для гідного вшанування народного поета:

*Однаковісінько було б мені й тоді,
Якби були мене й забули, –
Але я радий тим, що у такій біді
Ви ще душею не послули* [9, с. 68].

Автор знову утверджує власну думку про найважливіший заповіт Т. Шевченка: *«О, бережіть її, ту чистую любов / До обездоленого люду!»* [9, с. 69]. Таке його прочитання В. Самійленкові підказала життєва доля Кобзаря, що впливає з наступних рядків поезії: *«Я задля його жив і кайдани знайшов, / Його й на небі не забуду»* [9, с. 69]. Розповівши у двох рядках про мученицьку долю Т. Шевченка, автор наближається у трактуванні його образу до месіанських мотивів, що остаточно проглядається в заключних словах уявної промови Кобзаря:

*Любіть же ви його, працюйте, бороніть
Від темряви, що душу в'яже.
Довічна любов – то мій вам заповіт,
А та любов вам шлях покаже* [9, с. 69].

У такий спосіб Самійленкова інтерпретація Шевченкового заповіту нащадкам розширюється від народницьких, національних, до загальнолюдських орієнтирів. Ця тенденція знаходить продовження в циклі «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого» (1906). «Вінок» складено з 5 «квітів»-віршів, які значною мірою перегукуються з попередніми творами В. Самійленка, присвяченими пам'яті Кобзаря. Традиційно розпочинаючи із «ювілейного» прологу, автор прославляє Т. Шевченка як духовного світоча свого народу (*«Твій дух світив йому промінням сонця»* [9, с. 89]), як мученика, що своїми вилитими у віршах стражданнями зумів відкрити народові очі на власну сутність:

*І в час, як ним, мов крамом, торгували,
Ти показав його високу душу.
Ти в серці ніс тягар його великий,
Святий тягар народної скорботи* [9, с. 89].

Звертаючись до Т. Шевченка як до духовно-батька наступних поколінь митців,

В. Самійленко осмислює поетичний геній Кобзаря як невичерпне джерело натхнення (*Гучніше інших голосів / Твій голос незабутній*) [9, с. 90]) та як про ідеал, якого ніколи й ніким вже не буде досягнуто:

*Багато ми складаєм слів,
Чимало в їх і змісту,
Та тільки в нас, твоїх синів,
Твого немає хисту* [9, с. 90].

Так само, як і в поезії «На роковини смерті Шевченка», В. Самійленко говорить про готовність наступників народного поета сповнити його заповіді. Проте з часу написання вищезгаданого твору минуло майже два десятиліття, сповнених важкої праці на культурній та громадській нивах, відбулася революція 1905 року, що подарувала надії на здобуття Україною політичної свободи та подальше гірке розчарування. Тож не дивно, що цього разу у рядках В. Самійленка цілком відсутній колишній піднесення та оптимізм (*«І справдімо ми заповіт святий!»*) [9, с. 48]) поступаються місцем утомі й зневірі: *«Немає в серці сили, / Бо ми з душі скарби свої / Потроху роззубили»* [9, с. 90].

Саме в образі Т. Шевченка поет бачить той взірець, на який варто орієнтуватись його сучасникам у непрості часи:

*Твоє життя, коли його згадати,
Наводить сум,
Та не могло від тебе одібрати
Високих дум* [9, с. 91].

Я. Потапенко слушно наголошує, що «важливе символічне значення постаті Т. Шевченка – високий гуманізм, позначений виразними прометеївськими рисами» [7, с. 32]. Така тенденція простежувалась у попередніх розглянутих творах В. Самійленка, а найбільш виразного звучання вона набуває в останній поезії циклу «Вінок Тарасові Шевченку...»: *«Гарячим серцем ти кохав / Усіх, забувши власні рани»* [9, с. 91]. Подібному трактуванню творчості Т. Шевченка могли б суперечити гнівні виступи Кобзаря проти людської несправедливості, що подекуди набували загрозливого тону («Заповіт», «Я не нездужаю нівроку...» та ін.). Проте В. Самійленко відстоює думку, що в якості засобу боротьби за права знедолених треба розглядати саму творчість Т. Шевченка, не сприймаючи її як заклик до насильницької боротьби, оскільки великий Кобзар *«в слові тільки тих карав, / Хто на людей кує кайдани»* [9, с. 91].

Таке тлумачення діяльності Т. Шевченка має суб'єктивне забарвлення, адже автор циклу у своїх творах відстоював ідею просвітницької боротьби, що мала призвести до революційних перетворень в першу чергу у свідомості українців: (*«...не будемо вживать / Ми зброї іншої, крім слова (цикл «Ямби»)»*) [9, с. 64].

Цикл «Вінок Тарасові Шевченку...» завершується філософським узагальненням роздумів автора про долю народного поета, який, відійшовши у вічність, став невмирущим символом для

наступних поколінь: «Але над нами тут горить / Твій дух зорею провідною»[9, с. 91].

Аналізуючи жанрову природу творів «На роковини смерті Шевченка», «26 лютого», «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого», О. Ткаченко ідентифікує їх як елегії на смерть [11, с. 163–166]. Проте, на наш погляд, через наявні у них емоційний перепад (перехід від елегійного, сумного настрою до піднесено-натхненного, життєствердного у поезії «На роковини смерті Шевченка»), розвиток незалежних (в першу чергу просвітницьких та патріотичних) мотивів і, відповідно, відсутність сконцентрованості авторської думки на мотивах суму, оплакування померлого, ці твори доцільно віднести до жанру, який М. Бондар позначає терміном «вірш-присвята» [1, с. 138]. Такий підхід дозволяє В. Самійленку більш глибоко осмислити особистість Т. Шевченка, її значення для пошевченківської епохи, розробити самотвірний художній образ Кобзаря, позначений авторською інтенцією.

Постать Т. Шевченка становила фундаментальне значення в оцінці В. Самійленком долі українського народу та кола його інтелектуальної еліти, до якого належав сам письменник. Т. Шевченко у його сприйнятті постає певним орієнтиром, що постійно має бути у полі зору

провідних українських діячів, і саме до цього апелює В. Самійленко як у своєму ліричному доробку («Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)», «На роковини смерті Шевченка». «26 лютого», «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого»), так і в сатиричних випадках в адресу сучасників, що відступились від служіння народним інтересам («Якби тепер устав Тарас...», «По Шевченку»).

Художня інтерпретація образу Кобзаря у громадянській та філософській ліриці В. Самійленка дає змогу говорити про розширення його сприйняття від «батька» Тараса, співця поневоленого люду, до проповідника найвищих загальнолюдських цінностей, гуманності та духовної чистоти. Саме таке осмислення, на наш погляд, є кінцевою точкою мистецьких пошуків В. Самійленка у розробці образу Т. Шевченка, оскільки саме в ньому найповніше відображено ті світоглядні концепти антропокозмизму (цикли «Елегії», «Весна», вірш «Дві планети», диптих «Думи буття»), високого гуманізму («Найдорожча перлина», «Людськість») та послідовного пацифізму (цикл «Ямби», вірші «Поет, Греція і Держави», «Як ми ждали її, віковічні раби...»), що становили філософське підґрунтя творчості письменника.

Література

1. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів / М. Бондар. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.
2. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка / М. Бондар // Самійленко В. Твори / Упоряд., авт. передм. і приміт. М. Бондар / В. Самійленко. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5-46.
3. Гаврилюк Н. Тарас Шевченко крізь призму поетичної інтерпретації [Електронний ресурс] / Н. Гаврилюк // Шевченкознавчі студії. – 2008. – Вип. 11. – С. 122-128. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2008_11_23.
4. Гнатюк М. Поетична шевченкіана Володимира Самійленка [Електронний ресурс] / М. Гнатюк // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 17. – С. 178-188. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Shs_2014_17_25.pdf.
5. Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / За ред. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – 712 с.
6. Поети пошевченківської доби: Збірник / Упорядкування, вступна стаття та коментарі А. І. Костенка. – К. : Радянський письменник, 1961.-479 с.
7. Потапенко Я. Тарас Шевченко як символ українського соціокультурного простору [Електронний ресурс] / Я. Потапенко // Шевченкознавчі студії. – 2012. – Вип. 15. – С. 29-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2012_15_7.
8. Самійленко В. З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст. // Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Вступ. ст., упоряд. і приміт. М. Г. Чернопиского / Ред. тому П. І. Орлик / В. Самійленко. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 516-531.
9. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Вступ. ст., упоряд. і приміт. М. Г. Чернопиского / Ред. тому П. І. Орлик / В. Самійленко. – К. : Наукова думка, 1990. – 608 с.
10. Самійленко В. Notice // Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Вступ. ст., упоряд. і приміт. М. Г. Чернопиского / Ред. тому П. І. Орлик / В. Самійленко. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 515-516.
11. Ткаченко О. Українська класична елегія: Монографія / Олена Ткаченко. – Суми : Видавництво СумДУ, 2004. – 256 с.
12. Українка Леся Зібрання творів: У 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 447 с.

13. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики // Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т.37. – С. 193-204.
14. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т.2. – 543 с.

Александр Староста

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА Т. ШЕВЧЕНКО В ЛИРИКЕ В. САМИЙЛЕНКО

Аннотация. В статье анализируются особенности интерпретации образа Т. Шевченко в лирике В. Самийленко, прослеживается влияние авторских мировоззренческих, философских, эстетических поисков на его формирование. Обращается внимание на новаторские средства создания образа Кобзаря, которые выделяются сквозь призму взглядов В. Самийленко на задания национальной элиты. Собственный взгляд на жанровую природу произведений В. Самийленко, посвященных Т. Шевченко, на функции жанра в разработке художественного образа подается с учетом достижений современного литературоведения. Также делается акцент на эволюционном характере создания образа Т. Шевченко в лирике писателя, определяется его вклад в развитие поэтической шевченкианы на фоне художественных достижений других украинских мастеров конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: интерпретация, художественный образ, поэтическая шевченкиана, стих-посвящение.

Oleksandr Starosta

INTERPRETATION OF T. SHEVCHENKO'S IMAGE IN THE POETRY OF V. SAMIILENKO

Summary. The article is focused on special aspects of T. Shevchenko's image in the poetry of V. Samiilenko and the influence of author's worldview, philosophical and aesthetic seeking on its formation is traced. Special attention is payed to innovative ways of creating Kobzar's image which are determined by the artist's view on tasks of national elite.

The peculiarities of genre and its functions in the development of artistic image in Samiilenko's poems dedicated to T. Shevchenko is elucidated with respect to achievements of modern literary studies. The article also emphasizes the evolutionary nature of Shevchenko's image in Samiilenko's poetic heritage, writer's contribution to development of poetic Shevchenkiana, taking into consideration other artistic achievements of Ukrainian artists in the late XIX – early XX century is defined.

Key words: interpretation, image, poetic Shevchenkiana, dedication poem.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2016 р.

© *Староста Александр Иванович* – магістрант 2 року навчання філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».